

Verschuivingen in informatievoorziening tijdens COVID-19: gevolgen voor vertrouwen en democratische processen

Auteurs: Rens Vliegthart, Bert Bakker & Claes de Vreese (Amsterdam School of Communication Research, Universiteit van Amsterdam)

27 oktober 2020

Een pandemie vraagt om sterke reacties van de uitvoerende macht. In het geval van COVID-19 heeft dit geleid tot het verbieden van bijeenkomsten in de publieke ruimte en het beperken van de bewegingsvrijheid. Maar ook democratische processen kwamen onder druk en soms tot stilstand. De Tweede Kamer mocht niet meer fysiek bijeenkomen. Gemeenteraden stelden vergaderingen uit. Burgemeesters en wethouders namen ingrijpende besluiten verpakt noodverordeningen. Deze, en andere maatregelen, dienen een duidelijk doel: het indammen van het virus. Het lijkt er op dat landen met een meer autoritair verleden, ook strengere beperkingen op de democratische vrijheden van burgers tijdens de coronacrisis implementeerden (Trein, 2020). Maar, de vraag is in hoeverre de coronacrisis de *percepties* van burgers over de democratie heeft beïnvloed? In experimenten in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk vonden Arceneaux, Bakker, Hobolt en de Vries (2020) dat deelnemers aan de studie vrij veel democratische vrijheden op wilden geven om de coronacrisis te bestrijden. Wat we niet weten is in hoeverre informatievoorziening een positief of negatief effect hierop heeft gehad. In dit Corona paper onderzoeken we de volgende 2 vragen:

1. We onderzoeken in hoeverre verschuivingen in de informatievoorziening tijdens COVID19 samenhangen met de relatie met vertrouwen in lokale/nationale overheid.
2. Daarnaast onderzoeken we in hoeverre verschuivingen in de informatievoorziening tijdens COVID19 samenhangen met het beeld van de democratische processen die onder druk staan.

Methode

Voor deze studie baseren wij ons op een survey-onderzoek dat gedaan is door I&O Research in opdracht van de Amsterdam School of Communication Research (ASCoR) aan de Universiteit van Amsterdam (zie Bakker, Van der Wal & Vliegenthart, 2020). In de periode april-september is dezelfde groep respondenten vijf keer een vragenlijst voorgelegd. Vanaf de tweede keer (golf) zijn daarbij ook vragen rond democratie en participatie. De eerste golf vond plaats op 10 april 2020 en werd uitgezonden naar 3.750 potentiële respondenten, opnieuw gestratificeerd naar geslacht, leeftijd, regio en opleidingsniveau. Hiervan hebben 1.742 respondenten de enquête vóór 20 april ingevuld (responspercentage = 49,8%). De tweede golf was in het veld tussen 30 april en 11 mei en leverde 1.423 reacties op (retentiepercentage = 81,7%). De derde golf (25 mei tot 3 juni) leverde 1.241 reacties op (retentiepercentage = 87,2%). De vierde golf was in het veld tussen 29 juni en 7 juli met een retentiepercentage van 87,3%. (N=1.084). De laatste golf werd gehouden na de zomer, tussen 11 en 16 september (retentiepercentage van 83,3%). In totaal vullen 898 alle vier de enquêtes in die we in onze analyses gebruiken. BZK heeft een aantal vragen over informatiepatronen en percepties van democratische processen mogelijk gemaakt.

Onze belangrijkste *onafhankelijke* variabele is mediagebruik. Deze wordt vastgesteld aan de hand van de vraag hoe vaak respondenten per week een hele reeks aan media gebruikten en specifieke televisieprogramma's keken. Op basis van een factor-analyse worden vijf vormen van nieuwsgebruik geïdentificeerd: publiek televisiegebruik (met name NOS Journaal en talkshows), commercieel televisiegebruik (RTL Nieuws, ...), krantengebruik (zowel landelijke als regionale kranten), sociale mediagebruik (inclusief Whatsapp) en het gebruik van expertsites zoals rivm.nl en thuisarts.nl. Voor elke vorm van nieuwsgebruik berekenen we het gemiddelde van het aantal keren per week dat respondenten de media/programma's die binnen de betreffende categorie consumeerden.

Als *afhankelijke* variabelen gebruiken we een aantal vragen die politieke percepties en attitudes meten. Ten eerste *politiek vertrouwen*. Hierbij vragen we op een schaal van 1 tot 7 hoeveel vertrouwen de respondent heeft in de regering en de lokale overheid.

Ten tweede *democratische percepties* hierbij kijken we naar de mate waarin respondenten het eens zijn met de volgende stellingen zolang de Corona-crisis duurt:

1. *Staan lokale democratische processen onder druk*
2. *Staan nationale democratische processen onder druk*
3. *Moeten burgemeesters en wethouders beslissingen kunnen nemen zonder dat de gemeenteraad daarover hoeft mee te beslissen;*
4. *Moeten gemeenteraadsverkiezingen en referenda tot nader orde worden uitgesteld;*
5. *Mogen burgers niet inspreken bij de gemeenteraadsvergaderingen.*

Wederom gebruiken we een schaal van 1-7. Daarnaast nemen we het gemiddelde van de eerste twee als afhankelijke variabele *ervaren democratische druk* en de laatste drie als *steun voor democratiebeperkende maatregelen*.

De laatste set afhankelijke variabelen die we bekijken richten zich op participatie in de brede zin. Hierbij kijken we in hoeverre mensen online Kamerdebatten, persconferenties van Rutte en online Gemeenteraadsdebatten volgen. Hier gebruiken we een 0 (nooit) tot 4 (altijd) schaal.

In een aantal van onze analyses maken we gebruik van controlevariabelen: leeftijdsgroep (drie oplopende categorieën, van 18-34 tot 65+), opleidingsniveau (drie oplopende categorieën, laag midden en hoog) en geslacht.

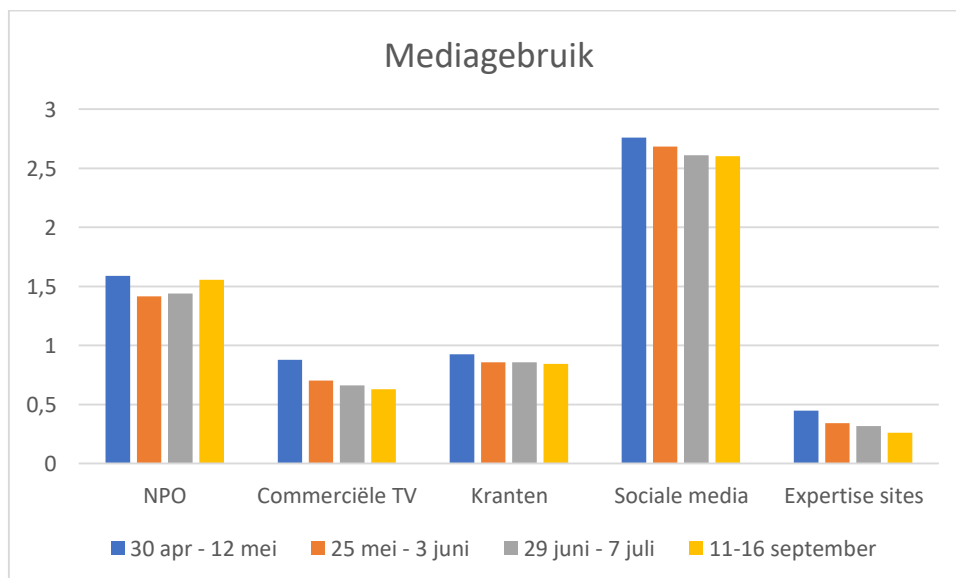
Voor de analyses gebruiken we multi-variate regressie-analyses met een de waarde van de afhankelijke variabele van de vorige wave ('lagged') als onafhankelijke variabele. Verder zijn de standaardfouten geclusterd binnen respondenten, om zo rekening te houden met het feit dat dezelfde respondent meerdere keren in de analyse voorkomt. Tenslotte voegen we dummy-variabelen toe voor de verschillende waves, zodat we algemene overtijd verschillen door de afnemende ernst van de crisis niet toeschrijven aan veranderend mediagebruik.

Resultaten

Allereerst kijken we naar het (veranderende) mediagebruik in de verschillende categorieën die we onderscheiden (Figuur 1). De absolute waarden zijn moeilijk te vergelijken, omdat de

categorieën een reeks aan heel verschillende onderliggende media/programma's hebben, maar wat wel opvalt is de kleine, maar gestage afname van het gebruik in vier van de vijf gevallen door de tijd heen. Vergelijkingen van gemiddeldes (t-testen) laten zien dat de afname in mediagebruik tussen de eerste en tweede golf significant is voor alle media. Daarnaast vinden we verderop in de tijd nog enige significante afnames, maar die zijn minder groot. Dit maakt duidelijk dat mediagebruik aan het begin van de Corona-crisis, misschien weinig verrassend, erg hoog was, maar dat informatiebehoefte wel enigszins terugliep naarmate de situatie verbeterde. Relatief gezien loopt met name het gebruik van expertsites sterk terug. De enige uitzondering is het gebruik van de NPO programma's (publieke omroep), waarbij geen duidelijke trend waarneembaar is. Mensen kijken naar de NPO of niet. Het gebruik van sociale media (inclusief WhatsApp), die niet specifiek voor nieuws gebruik worden, vertoont een vergelijkbare trend als de andere media-types.

Figuur 1. Mediagebruik

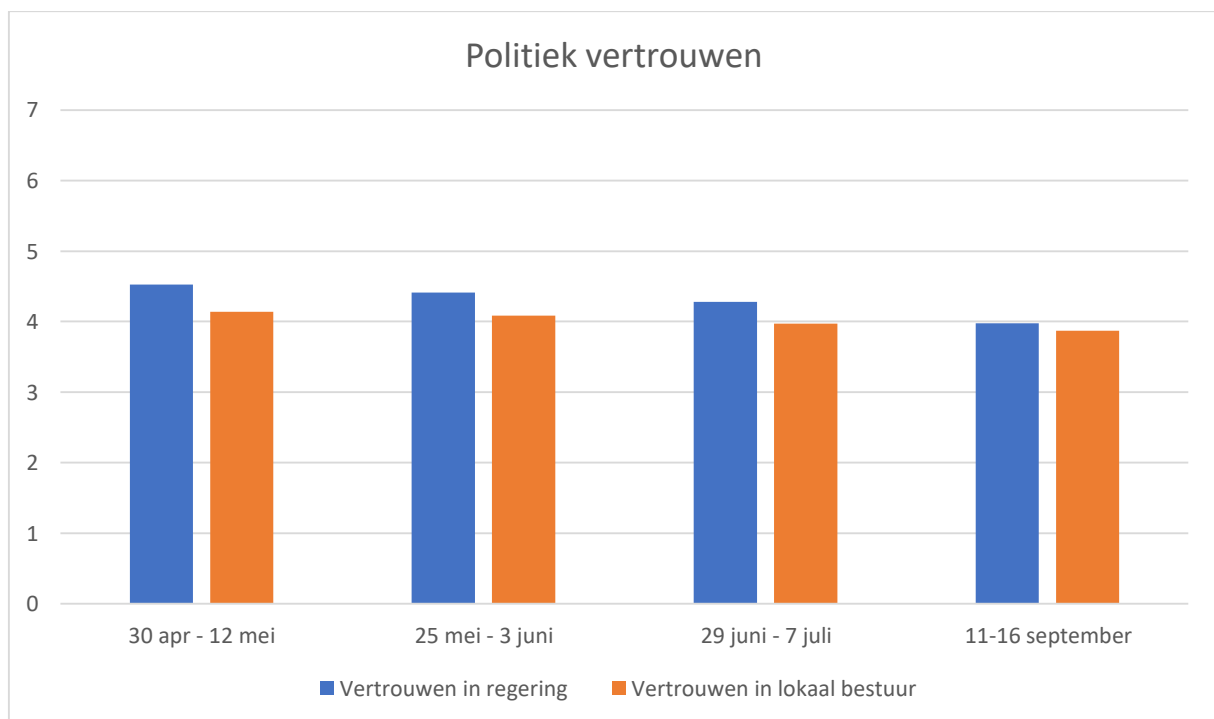

Toelichting bij figuur 1: Y-as geeft het gemiddelde van het aantal keren (dagen) per week dat respondenten de media/programma's binnen de betreffende categorie consumeerden.

Figuur 2 laat het politieke vertrouwen in regering en lokale overheid zien. In beide gevallen vinden we een dalende lijn, alhoewel de verschillen voor de lokale overheid in veel gevallen niet significant zijn. Was het vertrouwen eind april/begin mei nog rond de 4.5 (op een 7-puntsschaal) voor de regering en iets boven de 4 voor de lokale overheid, in september was

deze voor beiden onder de 4. Met name het vertrouwen in de regering loopt stevig terug en deze is tussen alle opvolgende waves significant. Ook dit is een opvallende uitkomst, maar misschien niet geheel onverwachts. We weten dat in het begin van crises de steun voor autoriteiten hoog is ('rally around the flag') en dat deze vaak terugloopt als de crises aanhoudt. Eerste studies rond de coronacrisis laten zien dat gedurende de eerste golf burgers meer steun voor zittende politici hadden (de Vries, Bakker, Holbt & Arceneaux 2020; Bol et al. 2020).

Figuur 2. Politiek vertrouwen

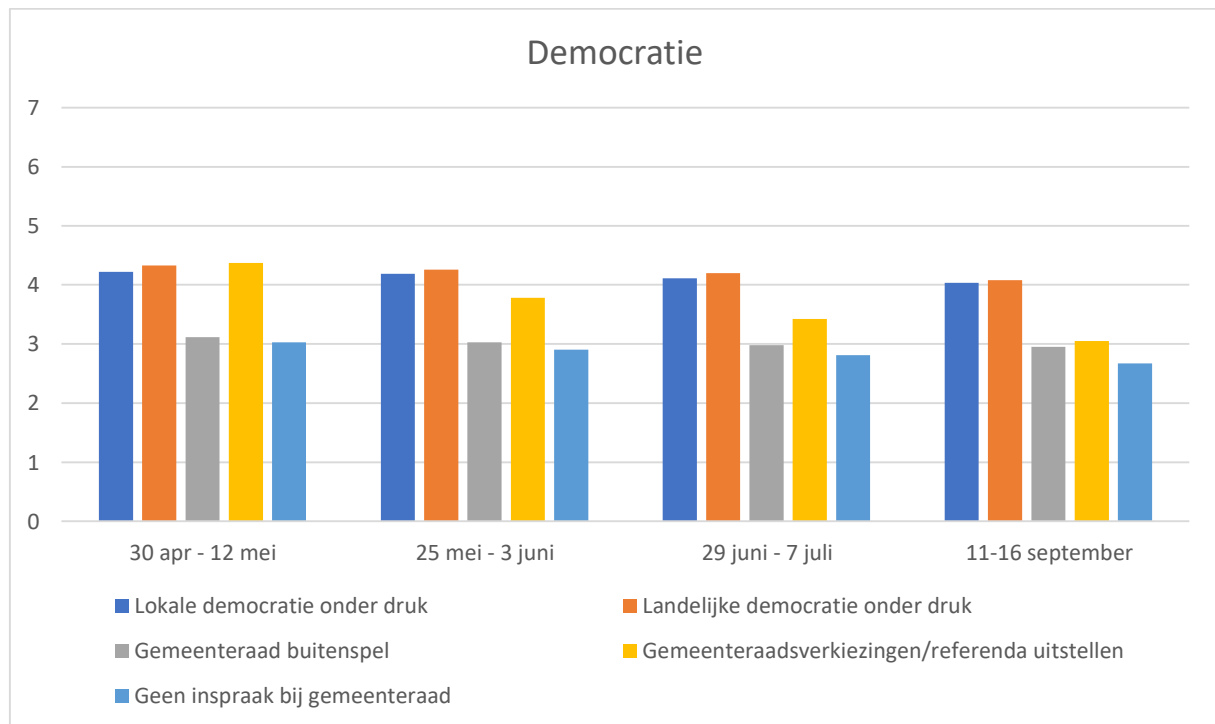
Toelichting bij figuur 2: y-as geeft vertrouwen in de politiek weer op een schaal van 1 tot 7.

Onder Nederlanders is het gevoel dat de Corona-crisis de nationale en lokale democratie onder druk zet duidelijk aanwezig, en deze gevoelens nemen gedurende de onderzoeksperiode maar zeer beperkt af. Voor beiden geldt dat zij de scores op bijbehorende vragen in alle metingen ergens tussen de 4 en 4.5 liggen (op een 7-puntsschaal). Meer variatie vinden we in de meningen over democratiebeperkende maatregelen. De steun hiervoor is redelijk beperkt en iets afnemend. Uitzondering is de

mening over het mogelijk uitstellen van gemeenteraadverkiezingen en referenda.

Aanvankelijk voelen mensen daar wel voor (score van rond de 4.5), maar die steun loopt snel terug naar een score van 3 in september.

Figuur 3. Democratische attitudes en percepties

Toelichting bij figuur 3: y-as geeft de mate waarin respondenten het eens zijn met de stelling op een schaal van 1 tot 7.

Tenslotte kijken we naar verschillende vormen van participatie (Figuur 4). Hier zien we dat deze, op het volgen van de persconferenties na, bijzonder laag is. Op een schaal van 0 tot 4 blijven scores voor het volgen van Tweede Kamerdebatten steken rond .5 en voor Gemeenteraadsdebatten komen ze nauwelijks boven de 0 uit. Gezien deze lage scores en beperkte variatie gebruiken we deze variabelen verder niet in de verklarende modellen.

Samenvattend, media gebruik veranderde gedurende eerste golf van de corona-crisis. Ook politiek vertrouwen en de perceptie dat de democratie onder druk staat veranderde gedurende de eerste golf. Maar deze beschrijvende statistieken geven geen antwoord in hoeverre verschuivingen in de informatievoorziening tijdens COVID19 samenhangen met de relatie met vertrouwen in lokale/nationale overheid. Ook geven ze geen antwoord op de

vraag in hoeverre verschuivingen in de informatievoorziening tijdens COVID19 samenhangen met het beeld van de democratische processen die onder druk staan. In de volgende sectie gaan we deze verwachtingen formeel testen.

Effecten van mediagebruik op vertrouwen

Onze eerste verklarende analyse richt zich op de effecten van mediagebruik op vertrouwen (zie Tabel 1). Hierbij kijken we apart naar vertrouwen in de regering en in de lokale overheid. Hier zien we een duidelijk verschil tussen beiden. Vertrouwen in de regering wordt sterker gedreven door mediagebruik dan vertrouwen in de lokale overheid. In beide gevallen draagt het kijken van de publieke omroep bij aan vertrouwen. Het effect van kijken naar de publieke omroep op vertrouwen lijkt iets sterker dan het effect dat kijken naar de publieke omroep heeft op vertrouwen op de lokale overheid. In het geval de regering doet ook het kijken van commerciële televisie er (een beetje) toe: een hogere consumptie van commerciële leidt tot meer politiek vertrouwen. Terwijl het kijken van meer commerciële televisie geen statistisch significant effect – het effect is zelfs negatief in plaats van positief – op vertrouwen in de lokale democratie.

Het is ook niet onredelijk om te verwachten dat sociale media vertrouwen ondermijnen. In dat geval zouden we een negatief effect van gebruik van sociale media consumptie op vertrouwen moeten zien. In deze data vinden we geen bewijs voor het idee dat sociale media vertrouwen ondermijnen. De coëfficiënten zijn positief, in plaats van negatief en ze zijn niet statistisch significant. Tot slot vinden we geen bewijs dat andere media – kranten en expert websites – een effect op politiek vertrouwen hebben.

Onze data bevat ook andere achtergrond kenmerken van onze deelnemers. Vertrouwen is verder hoger onder vrouwen en het vertrouwen in de regering ook onder hoger opgeleiden. De negatieve coëfficiënten voor wave 4 en 5 geven aan dat het vertrouwen, zoals we ook al eerder zagen, terugloopt in de tijd van onze studie. Het vertrouwen in de regering is op individueel niveau stabiel (grotere invloed van t-1) en derhalve ook beter te verklaren (verklaarde variantie .59 ten opzichte van .24 voor lokale overheid).

Tabel 1. Verklaring politiek vertrouwen

	Regering		Lokale overheid	
	B	SE	B	SE
vertrouwen (t-1)	0.73***	0.02	0.41***	0.03
Leeftijdsgroep	0.03	0.03	0.03	0.05
geslacht (V)	0.10**	0.03	0.17**	0.06
opleidingsniveau	0.11***	0.03	0.04	0.05
publieke TV	0.08***	0.02	0.06*	0.03
commerciële TV	0.04*	0.02	-0.01	0.03
kranten	0.02	0.02	-0.01	0.04
sociale media	0.01	0.02	0.04	0.03
Expertsites	0.03	0.02	0.02	0.04
wave 4	-0.06	0.05	-0.07	0.07
wave 5	-0.28***	0.04	-0.15*	0.07
Constant	0.51***	0.12	1.83***	0.21
Verklaarde variantie		.59		.24

Noot. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$. $N = 3,234$

Voor percepties over de druk op democratische processen en de steun voor democratiebeperkende maatregelen blijkt mediagebruik er minder toe te doen, zie resultaten in Tabel 2. Alleen de consumptie van commerciële televisie vergroot de steun voor democratiebeperkende maatregelen. Andere media hebben geen significante invloed. We zien voor beide afhankelijke variabelen dat vrouwen hoger scoren, en hoger opgeleiden lager. Tenslotte zien we dat voor beiden de scores door de tijd heen afnemen (negatieve coëfficiënten voor wave 4 en 5).

Tabel 2. Verklaring politieke percepties en attitudes

	Processen onder druk		Maatregelen	
	B	SE	B	SE
Afhankelijke variabele (t-1)	0.46***	0.02	0.50***	0.02
Leeftijdsgroep	0.00	0.04	0.03	0.03
geslacht (V)	0.09*	0.05	0.13**	0.04
opleidingsniveau	-0.12***	0.04	-0.08**	0.03
publieke TV	-0.01	0.02	-0.03	0.02
commerciële TV	0.03	0.03	0.07***	0.02
kranten	0.02	0.03	-0.05	0.03
sociale media	-0.04	0.02	0.00	0.02
Expertsites	-0.05	0.03	0.04	0.03
wave 4	-0.05	0.06	-0.02	0.05
wave 5	-0.11	0.06	-0.12**	0.05
Constant	1.94***	0.17	0.90***	0.13
Verklaarde variantie		.22		.32

Noot. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$. $N = 3,234$

Conclusie

Onze studie laat zien dat in de loop van de eerste golf van de Corona-crisis, media gebruik en politiek vertrouwen afnamen. Daarnaast is onder Nederlanders het gevoel dat de Corona-crisis de nationale en lokale democratie onder druk zet duidelijk aanwezig. Deze gevoelens nemen gedurende de onderzoeksperiode maar zeer beperkt af. Ons doel was om te onderzoeken in hoeverre mediagebruik het vertrouwen in de politiek en opvattingen over de democratie beïnvloeden. We vinden dat kijken naar de publieke omroep een positief effect heeft op politiek vertrouwen. Tegelijk heeft mediagebruik maar een zeer beperkte invloed heeft op de opvattingen over de democratie.

Uiteraard zou het goed zijn om het mediagebruik in meer detail te onderzoeken. Een logische vervolgvraag zou natuurlijk zijn of en in welke mate de inhoud of toon van de berichtgeving een effect heeft op politiek vertrouwen en de percepties van democratische

processen. De huidige studie heeft niet de mogelijkheid om dit te testen. Hiervoor zou de inhoud van de programma's gedurende de dataverzameling gecodeerd moeten worden. Je zou bijvoorbeeld kunnen verwachten dat naarmate de toon negatiever is, er misschien minder vertrouwen ontstaat. Ook zou de aanwezigheid van zogenaamde "blame frame" – waarbij een duidelijke schuldige wordt aangewezen, een negatief effect op vertrouwen in de politiek kunnen hebben. Dit zijn maar enkele voorbeelden van wat er gedaan kan worden wanneer de inhoud wordt gekoppeld aan deze data.

Op het moment van schrijven (oktober 2020) verkeert Nederland volop in de tweede golf. Juist in deze periode staan onderwerpen zoals politiek vertrouwen en perceptie van democratische processen centraal in de publieke discussie. Tegelijk zien we ook een stevig debat over de rol van mis- en disinformatie over de pandemie, al dan niet vergroot door zowel traditionele als nieuwe sociale media. De vraagstukken die in ons paper centraal staan zullen alleen maar belangrijker worden in de aanloop op de Tweede Kamer verkiezingen van 2021.

Literatuur

Arceneaux, K., Bakker, B. N., Hobolt, S., & De Vries, C. E. (2020). Is COVID-19 a Threat to Liberal Democracy?.

Bol, D., Giani, M., Blais, A., & Loewen, P. J. (2020). The effect of COVID-19 lockdowns on political support: Some good news for democracy?. *European Journal of Political Research*.

De Vries, C. E., Bakker, B. N., Hobolt, S., & Arceneaux, K. (2020). Crisis Signaling: How Italy's Coronavirus Lockdown Affected Incumbent Support in Other European Countries. *Political Science Research & Methods*

Trein, Philipp, The Paradox of Prevention: Authoritarian Past and Liberal Democracy in Times of Crisis (June 29, 2020). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3625523> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3625523>